

Міщук І.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування

УДК 343.224:343.915

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ ЯК МЕТОД ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ (НА ПРИКЛАДІ США, ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНИ, ШВЕДЦІЇ)

Проблеми, пов'язані зі зростанням рівня злочинності серед неповнолітніх, сьогодні викликають занепокоєння в суспільстві. Кризові явища, які відбуваються в соціальній, економічній і політичній сферах, зумовлюють необхідність посилення соціального захисту дітей і визначення пріоритетних напрямків роботи в цій сфері. Варто зазначити, що найбільш дієвим механізмом протидії злочинності неповнолітніх як в Україні, так і в зарубіжних державах є ювенальна юстиція. Дослідження й аналіз ювенальної юстиції як методу правового захисту неповнолітніх правопорушників у зарубіжних країнах дасть нам змогу з'ясувати особливості цього явища, виявити ті правові колізії та прогалини, які є в українському законодавстві, і в майбутньому сприяти покращенню ситуації в українському суспільстві щодо подолання проблем злочинності серед неповнолітніх.

Питання щодо європейського досвіду профілактики правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, тією чи іншою мірою розглядалися в працях Н. Боруковської, М. Ємельянова, М. Колесника, Р. Опацького, В. Томіленка.

Метою роботи є комплексне, системне дослідження, аналіз сучасних тенденцій розвитку ювенальної юстиції в зарубіжних державах на прикладі США, Німеччини, Франції та Швеції й можливі шляхи її впровадження в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- дослідити моделі ювенальної юстиції в таких країнах, як США, Німеччина, Франція та Швеція;
- проаналізувати досліджувані моделі та визначити основні положення, які, на нашу думку, можуть бути імплементовані у вітчизняну ювенальну юстицію.

Зарубіжна практика свідчить, що головним методом боротьби зі зростаючою тенденцією злочинності серед неповнолітніх є впровадження системи соціальної реабілітації дітей, які вступили в конфлікт із законом. Зокрема, поширеним засобом захисту прав дітей, що включає в себе установи й організації, які здійснюють правосуддя у справах про правопорушення, скоєні неповнолітніми, є ювенальна юстиція [7, с. 7].

Термін «ювенальна юстиція» є синтезом двох понять, що походять із римського права: дитинство/молодість (від лат. *juvenalis* – юний, молодий) і юстиція (від лат. *justitia* – справедливість, правосуддя) [7, с. 8].

Ювенальна юстиція – це сукупність правових механізмів, медико-соціальних, психолого-педагогічних і реабілітаційних процедур і програм, призначених для забезпечення найбільш повного захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, а також діяльність осіб, які відповідають за їх виховання, що реалізуються системою державних і недержавних органів, установ і організацій [5, с. 57].

Досліджуючи ювенальну юстицію, ми приходимо до висновку, що сучасна ювенальна юстиція є складною системою, яка включає:

- 1) особливе коло осіб (діти та молодь), на яких поширюється дія цієї системи;
 - 2) спеціальні заходи соціального та юридичного впливу на них, а також заходи кримінально-правового реагування;
 - 3) особливі процедурні норми, що регламентують процес провадження у справах, учасниками яких є діти та молодь;
 - 4) спеціалізовані ювенальні суди (судові склади);
 - 5) установи виконання покарань і некаральних примусових заходів;
 - 6) державні установи й установи місцевого самоврядування, а також громадські організації, які здійснюють профілактику ювенальної делінквентності, сприяють захисту прав і реінтеграції дітей і молоді, які перебувають у конфлікті із законом [2, с. 43].
- Отже, варто зазначити, що в правовому плані ювенальна юстиція включає в себе сукупність норм матеріального та процесуального права, в інституціональному плані – низку державних і недержавних установ і організацій, діяльність яких спрямована на протидію правопорушенням дітей і молоді, на захист їх від несприятливих наслідків правопорушень і їх повернення до суспільного життя.

Перший у світі ювенальний суд виник у результаті низки історичних подій у США. У 1899 р. в Чикаго було створено так званий «дитячий суд» [8, с. 34]. Аналізуючи модель першого у світі спеціалізованого суду для неповнолітніх, ми приходимо до висновків, що він мав суттєві відмінності від сучасних ювенальних судів США. Так, засідання Чиказького суду були відкриті для всіх бажаних і був відсутній принцип конфіденційності інформації. Також закон не передбачав фінансування таких важливих складових частин ювенальної системи, як ізолятор тимчасового утримання й офіцери пробації [9, с. 14]. Лише в 1907 р., коли чиказька влада побудувала окремий будинок для ювенального суду,

об'єднавши в ньому суддів, ізолятор тимчасового утримання й офіцерів ювенальної пробації, вдалося вирішити більшість фінансових і організаційних проблем суду. Після цього для американської ювенальної юстиції розпочався новий етап, пов'язаний зі становленням і постійним розвитком системи.

Досліджуючи сучасну ювенальну юстицію в США, зазначимо, що вона діє на підставі федеральних законів, прецедентів Верховного Суду, законодавства штатів і рішень місцевої адміністративної влади. Ключовими нормативно-правовими актами є федеральні Акти про ювенальну юстицію та запобігання правопорушень неповнолітніх 1974 р. (Juvenile justice and delinquency prevention Act of 1974) і 2002 р. (Juvenile justice and delinquency prevention Act of 2002), з яких другий є доповненням першого.

Акт 1974 р. визначив структуру та компетенцію федеральних органів ювенальної юстиції. У сучасну американську систему ювенальної юстиції входять такі суб'єкти: поліція; ізолятори тимчасового утримання для неповнолітніх; прокурори та громадські захисники; ювенальні суди; пенітенціарні установи для неповнолітніх, державні та громадські програми перевиховання та профілактики [7, с. 45].

Характерним є те, що в полі зору ювенальної юстиції США перебувають дві категорії неповнолітніх:

1) неповнолітні правопорушники, тобто особи, що вчинили правопорушення, за яке може відповідати й дорослий;

2) статусні правопорушники – неповнолітні, які відповідають за вчинки, некарані в разі вчинення їх дорослими.

Предметна підсудність американських ювенальних судів є дещо розпливчатою, оскільки суди розглядають не тільки справи про злочини та проступки неповнолітніх, але й справи дітей, які потребують захисту та допомоги.

Процес у ювенальному суді є доволі простим. Його головне завдання – обговорення правопорушення та призначення покарання за нього. Кожна стадія процесу в американському ювенальному суді вирішує питання про можливість виведення підлітка з формальної процедури, щоб уникнути стигматизації неповнолітнього як злочинця й дати йому шанс повернутися до добropорядного суспільства.

Особливістю ювенальної юстиції в США також є ідея доктрини «батьківської турботи», що заснована на принципах піклування та виховання. Одним із профілактичних заходів, що застосовується в США до неповнолітніх правопорушників, є відповідальність батьків за вчинення неповнолітніми протиправних діянь. У Флориді батьків можуть ув'язнити, якщо їхня неповнолітня дитина скористається зброєю, яку залишили дорослі в доступному для дитини місці. У 29 штатах сім'я неповнолітнього втрачає право на державну житлову площу, якщо дитина втягнена у вживання або продаж наркотиків [7, с. 45].

Цікавим виховним методом є «шокова терапія», яка полягає в психологічній дії на підлітків. Неповнолітні з метою перевиховання відвідують морги,

виправні центри, поліцейські дільниці, центри лікування неповнолітніх наркоманів тощо. Важливим напрямом сучасної ювенальної юстиції в США є теорія та практика перевиховання за участю громади. Прихильники цієї теорії стверджують, що перевиховання в громаді ґрунтується на декількох теоретично та практично досліджених припущеннях: 1) правопорушення вчиняється через наявність різних факторів, основоположним з яких є найближче соціальне оточення дитини; 2) імовірність протиправної поведінки можна зменшити шляхом укріплення соціальних зв'язків неповнолітнього з родиною, школою й іншими інститутами громадянського суспільства; 3) сімейна та подібна до неї атмосфера навколо неповнолітнього правопорушника створює найкращі умови для перевиховання та реінтеграції [7, с. 42].

Отже, у США була сформована така модель ювенальної юстиції: по-перше, створена система законодавства, яка врегульовує на державному рівні всі моменти притягнення до відповідальності й запобігання правопорушень серед неповнолітніх; по-друге, чітко сформована система суб'єктів, які безпосередньо стосуються ювенальної юстиції, по-третє, є спеціалізовані ювенальні суди, які безпосередньо розглядають справи про притягнення неповнолітніх до відповідальності. Також важливим моментом є те, що значна частина американських експертів і дослідників вважає, що варто переходити від посилення покарання до застосування менш серйозних, альтернативних заходів впливу до неповнолітніх. Починаючи із середини 1990-х рр., деякі вчені запропонували радикально новий підхід – застосування відновне правосуддя. Відновне правосуддя – альтернативний спосіб вирішення правового конфлікту без застосування до порушника традиційних, передбачуваних мір покарання. Метою відновного правосуддя є реституція – повернення до ситуації, яка існувала до вчинення злочину/проступку.

Організаційно-правові засади французької системи ювенальної юстиції закріплені в законі від 2 лютого 1945 р. (зі значними змінами, внесеними в 1951 і 1958 рр.) [6, с. 16–18]. Варто відзначити, що французька модель ювенальної юстиції відрізняється від американської. Основними суб'єктами ювенальної юстиції Франції є поліція, прокуратура, підрозділи пробації, ювенальні суди та неурядові організації. Відповідно до французького законодавства, працівники зазначених установ повинні мати підготовку у сфері ювенальної юстиції. Департаменти поліції й органи прокуратури мають окремі ювенальні підрозділи, які займаються виключно справами неповнолітніх. Ювенальні суди є окремою судовою інстанцією, а їхня юрисдикція поширюється на всі справи, що стосуються неповнолітніх [7, с. 47].

Особливістю французької моделі ювенальної юстиції – наявність соціального дослідження неповнолітнього правопорушника, що оформлюється як «соціальне досьє». Зазвичай складення соціального досьє доручається суддею вихователю (їх готують у спеціалізованому навчальному центрі), який, якщо потрібно, вдається до допомоги психологів, психіатрів,

педагогів. Соціальне досє містить інформацію про сімейний стан неповнолітнього, його успішність у школі, його психологічну характеристику, історію його сім'ї, інформацію про роль дитини в ній і навіть інформацію про те, як змінилося ставлення до дитини в сім'ї після вчинення нею правопорушення [3, с. 82].

Характерним і особливим аспектом французької системи є те, що саме суддя відіграє важливу роль у житті неповнолітнього правопорушника. Умовно кажучи, суддя «веде» підлітка з найпершого випадку виникнення складної ситуації, він завжди добре знайомий з історією підлітка та його сім'ї і знає більше, ніж хто-небудь інший, щоб допомогти вирішити складну ситуацію. Суддя поєднує функції й офіційного правосуддя, і вихователя. Досить цікавим є те, що діти бачать у судді не джерело загрози, а союзника й помічника.

Отже, урахувавши вищенаведене, можна стверджувати, що французькі судді відіграють ключову роль у французькій моделі ювенальної юстиції. Вони намагаються не карати правопорушників, а сприяти уникненню протиправних ситуацій за участю неповнолітніх у майбутньому. Більш ефективними виявляються заходи профілактичної дії на дитину, які має у своєму розпорядженні суддя, і французька ювенальна юстиція дає суддям велику свободу в їх виборі.

Ювенальна юстиція в Німеччині має теж свою історію й особливості. Нині основні постанови щодо ювенальної юстиції Німеччини визначені Законом про ювенальні суди 1953 р., який зі змінами діє й сьогодні. Основними суб'єктами системи ювенальної юстиції є ювенальні суди, соціальна служба, ювенальні прокурори, працівники правоохоронних органів і неурядові організації. Цивільно-правові функції ювенальної спрямованості виконують звичайні сімейні суди, що входять до системи судів загальної юрисдикції. До суддів та інших працівників системи ювенальної юстиції висуваються вимоги щодо досвіду виховної роботи, обізнаності в педагогіці, підлітковій психології, соціології та кримінології [7, с. 49].

На нашу думку, основними характеристиками ювенальної юстиції Німеччини є такі:

- здійснення судочинства спеціальними судами для неповнолітніх. Ювенальний суд є спеціалізованим самостійним підрозділом загального суду. Подібно до французької системи ювенальних судів, німецька система має триланковий характер;
- пріоритетне застосування альтернативних засобів покарання до неповнолітніх (використання відновного правосуддя та медіативних тактик);
- пріоритетне залучення громадськості до виховання неповнолітніх правопорушників;
- абсолютне виключення розгляду справ неповнолітніх у загальних судах для дорослих.

Отже, з вищенаведеного випливає, що ювенальна юстиція в Німеччині – це синтез ювенальних систем США та Франції. Характерним є те, що значна увага приділяється альтернативним способам вирішення правових конфліктів за участю неповнолітніх, вагомою є й роль громадськості.

Нетиповою й дещо відмінною є система ювенальної юстиції в Швеції. У цій країні відсутні ювенальні суди, що пояснюється профілактичною та соціально-реінтеграційною спрямованістю систем ювенальної юстиції. Значна частина справ за участю неповнолітніх вирішується, не потрапляючи до суду, а головним завданням ювенальної юстиції в цій країні є примирення сторін і відшкодування збитків.

Основними способами протидії ювенальній злочинності є широке залучення громадян до розроблення та запровадження відповідних програм і заходів. Державні органи розробляють лише національну програму запобігання злочинності, а локальні програми є справою самих громадян. Так, у Швеції за підтримки держави започатковане нічне патрулювання міст. Дорослі, інколи з представниками адміністрації, обходять місця, де збирається молодь, створюючи атмосферу контрольованості ситуації та захисту підлітків, які цього потребують. Кожний патруль складається з 3–5 осіб, має у своєму розпорядженні мобільний зв'язок, щоб у разі бійки чи іншого серйозного інциденту зв'язатися з поліцією та соціальними службами [1, с. 454–458].

Урахувавши те, що в Швеції відсутні ювенальні суди, основними суб'єктами, які відіграють важливу роль на державному рівні й займаються захистом прав неповнолітніх, є поліція, соціальна служба та її працівники. Варто також зазначити, що ці суб'єкти повинні працювати в тандемі. У відділеннях поліції є соціальні відділи роботи з неповнолітніми, де працюють соціальні працівники, які представляють соціальну службу в поліції. Вони є абсолютно незалежними від поліції. Соціальний працівник має на меті здійснювати профілактику й запобігання подальшим правопорушенням неповнолітнього.

Учасниками ювенальної юстиції в Швеції є й прокурори, які отримують справу за участю неповнолітнього після попереднього розслідування. Прокурор, користуючись своїми повноваженнями, може закрити справу (якщо недостатньо доказів або правопорушення є незначним); звільнити неповнолітнього від відповідальності (якщо порушник визнав свою провину та відшкодував збитки); передати справу до звичайного суду загальної юрисдикції.

Отже, ми можемо говорити, що шведська модель ювенальної юстиції суттєво відрізняється від ювенальних юстицій США, Німеччини та Франції. Характерною особливістю є те, що в цій моделі відсутні ювенальні суди, а основна роль у запобіганні злочинності серед неповнолітніх і боротьбі з нею належить громадськості та соціальним працівникам.

Підсумовуючи, ми приходимо до висновку, що досвід упровадження ювенальної юстиції в зарубіжних країнах відіграє неабияку роль у боротьбі зі зменшенням злочинності серед неповнолітніх. Проаналізований нами процес її впровадження у світі доводить, що головне в роботі з неповнолітніми правопорушниками – не покарання, а виховання, адже активна робота громадськості, створення різноманітних державних і недержавних виховних установ, залучення поліції, органів пробації та сім'ї

дає по-своєму позитивний ефект у багатьох країнах світу, що має слугувати прикладом для України. Усі досліджувані нами зарубіжні країни значну увагу приділяють упровадженню нових, альтернативних засобів впливу на неповнолітніх правопорушників, зокрема, ідеться про відновне правосуддя та медіативну практику. Отже, ураховуючи вищенаведене, на сучасному етапі для поступового зменшення проявів такого соціально негативного явища, як злочинність неповнолітніх, і узгодження українського законодавства з міжнародними стандартами необхідно поступово втілювати в життя систему ювенальної юстиції, що може стати темою для подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андріїв І. Скандинавська модель запобігання злочинності неповнолітніх та молоді. Вісник Львівськ. ун-ту. Сер. юрид. 2000. Вип. 35. С. 454–458.
2. Ведерникова О. Современные тенденции развития ювенальной юстиции за рубежом. Рос. юстиция. 2005. № 3. С. 43.
3. Эглен М. Что судья может ждать от воспитателя. Материалы российско-французского семинара по ювенальной юстиции. Курск: РОСИ, 2003. С. 80–85.
4. Лесько Н. Система органів державної влади, що здійснюють профілактику правопорушень серед дітей: досвід зарубіжних країн. Lviv Polytechnic National University Repository. 2016. С. 107–112. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/34605/1/17_107-112.pdf.
5. Мокрицька І. Ювенальна юстиція: правовий захист дітей. Наукові записки. Том 38. Юридичні науки. 2005. С. 56–61. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8049/Mokrytska_Yuvenalna_yustytisia.pdf.
6. Программы и материалы российско-французского семинара по проблемам ювенальной юстиции, 7–8 июня 2000 г. Курск: Изд-во РОСИ, 2000. С. 16–18.
7. Гусев А., Костова Ю., Крестовська Н., Семікоп Т., Терещенко І., Шмеріга В. Ювенальна юстиція: навчальний посібник / за заг. ред. Н. Крестовської. Оdesa: ОЮІ ХНУВС, 2006. 160 с.
8. Clement M. The juvenile system: law and process. Woburn, MA: Butterworth-Heinemann. 2001. P. 18.
9. Dean E. Dedication of Oakdale, the Women's Reformatory at Dwight, November 11. Chicago: University of Chicago Press, 1931. P. 12–18.

Мищук І.В. ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ ЯК МЕТОД ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ (НА ПРИКЛАДІ США, ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНИ, ШВЕЦІЇ)

У статті здійснюється аналіз сучасних тенденцій розвитку ювенальної юстиції в зарубіжних державах на прикладі США, Німеччини, Франції та Швеції, зазначаються можливі шляхи її впровадження в Україні.

Ключові слова: ювенальна юстиція, відновне правосуддя, медіація, ювенальний суд, соціальний працівник, модель ювенальної юстиції.

Мищук И.В. ЮВЕНАЛЬНАЯ ЮСТИЦИЯ КАК МЕТОД ЗАЩИТЫ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ (НА ПРИМЕРЕ США, ФРАНЦИИ, ГЕРМАНИИ, ШВЕЦИИ)

В статье проводится анализ современных тенденций развития ювенальной юстиции в зарубежных государствах на примере США, Германии, Франции и Швеции, указываются возможные пути ее внедрения в Украине.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, восстановительное правосудие, медиация, ювенальный суд, социальный работник, модель ювенальной юстиции.

Mishchuk I.V. JUVENAL JUSTICE AS A LEGAL PROTECTION METHOD FOR JUVENILE OFFENDERS IN FOREIGN COUNTRIES (US, FRANCE, GERMANY, SWEDEN)

Nowadays problems connected with the increase of juvenile delinquency cause concern in society. Research and analysis of juvenile justice, as a method of legal protection of juvenile offenders in foreign countries, will enable us to find out the peculiarities of this phenomenon, identify those legal conflicts, and the gaps that exist in Ukrainian legislation, and further contribute to the improvement of the situation in Ukrainian society in relation to overcoming the problems of crime among the juvenile. After analyzing juvenile justice models in the United States, Germany, France, and Sweden, we came to the conclusion that the implementation of the system of social rehabilitation of children who came into conflict with the law supports the main method of combating the growing tendency of juvenile delinquency.

Juvenile justice is a set of legal mechanisms, medical-social, psychological and pedagogical and rehabilitation procedures and programs designed to ensure the most complete protection of the rights, freedoms and legal interests of minors, as well as the activities of those responsible for their education, provided by the system of state and non-state bodies, institutions and organizations.

Researching the juvenile justice, we came to the conclusion that modern juvenile justice is a complex system that includes: a special range of people (children and youth) who are affected by the system; special measures of social and legal influence on them, as well as measures of criminal legal reaction; special procedural rules governing the proceedings in cases involving children and young people; specialized juvenile courts (court warehouses); penal institutions and non-punitive compulsory measures; state institutions and local self-government bodies, as well as public organizations that carry out the prevention of juvenile delinquency, promote the protection of the rights and reintegration of children and youth who are in conflict with the law.

The experience of juvenile justice implementation in foreign countries plays an important role in combating the reduction of juvenile delinquency. Analyzed process of its implementation in the world indicates the main statement when working with juvenile offenders; this is not a punishment, but first of all – an education. Indeed, active work of the public, the creation of various state and non-state educational institutions, the involvement of the police, probation and family organizations has in its own way a positive effect in many countries of the world, which should serve as an example for Ukraine. All studied foreign countries are focusing on implementation the new, alternative ways of influencing juvenile offenders, in particular, restorative justice and mediation practice. Consequently, at the present stage, especially for the gradual reduction of acts such a socially negative phenomenon as juvenile delinquency and harmonization of Ukrainian legislation to international standards, it is necessary to gradually implement a juvenile justice system that can become a topic for further scientific research.

Key words: juvenile justice, restorative justice, mediation, juvenile court, social worker, model of juvenile justice.